

Мартович Лесь Семенович

Біографія

Лесь Мартович, насправді Олекса Семенович Мартович (*12 лютого 1871, Торговиця — †11 січня 1916, Погорисько) — український письменник та громадський діяч.

Біографія

Народився 12 лютого 1871 року в селі Торговиця тодішнього Городенківсь-кого повіту на Станіславщині (нині Городенківський район, Івано-Франків-ської області). Олекса родився у родині селянина-бідняка, який пізніше зумів стати ще й сільським писарем. Його батько самотужки вивчився грамоти, що, й допомогло йому піднятися з простого наймита до писаря, і стати "взором порядного, непідкупного громадянина", авторитетним серед односельчан округи. Це посприяло йому в подальшому житті, коли він обзавівся справжньою господаркою: 15 моргів поля, гарно виправлена хата, своя пасіка і сад. За спогадами Василя Стефаника, сама ж родина Мартовичів належала до давнього раввінічного гебрейського роду, але дід письменника, через незвідані обставини, змушений був відректися від одноплемінників і прийняв християнство, тому він і був вигнаний зі своєї общини і був приречений на поневіряння. Через це батько Олекси змушений був довгі роки наймитувати та важко працювати. І доля таки навернулася до нього, і вже на схилі літ це був знаний в селі/окрузі писар та відповідальна особа — що відзначалася розсудливістю, розумом, чесністю, працьовитістю, відчуттям громадського обов'язку та самовіддано захищаюча місцевих селян.

Лесь ріс серед дітей сільської бідноти (і ці картини свого дитинства він змальовував в своїх нарисах — особливо в "Гарбаті"). Спершу, Олекса Мартович учився в Торговицькій дворічній школі, а потім у п'ятирічній школі села Топорівці (що розташувалося поблизу батьківського села). В 1882 році батько Олекси спромігся віддати сина до Коломийської класичної гімназії (витративши чималі кошти й надалі важко працював, аби утримувати синові науки), там Лесь Мартович й познайомився зі своїми майбутніми друзями-побратимами — Василем Стефаником та Іваном Семанюком (Марком Черемшиною), які трохи пізніше теж поступили на навчання до цього закладу. Наука Мартовичу давалася доволі легко, він устигав ще й помагати батькові та знаходив собі підзаробітки.

Та найскладнішим і протирічливим для нього стало гімназійне середовище, яке, на ті часи, було доволі різношерстним і найбільше допікали Олексі Мартовичу зарозумілі й пихаті паничі. Та й учителі, й керівництво закладу, зчаста, протиставляли селянських дітей міським паничам-гімназістам, які постійно дошкуляли тим за мужицьке походження, за селянську одіж, за помилки в польській вимові. Сам Мартович в одній зі своїх новель ("Нічний гість") записав: "... Івана, як звичайно, в гімназії переслідували. Все йому говорили: до гною хлопіві, не до школи! А він таки держався тої школи.

Цілий час був у бурсі або вдержувався з лекцій. Ще в гімназії дістав сухоти". Саме тут, в гімназії, Олекса вперше так чітко і яскраво відчув ту соціальну та національну пригніченість, яка панувала в галицькому суспільстві — яке доволі негативно сприймало українську (руську) самоідентифікацію, і особливо від "мужицьких" станів.

Через такі обставини, довелося "мужицьким дітям" гуртуватися і спільно проводити час в науці та суспільній діяльності, яку вони заорудували в гімназії та по коломиїській окрузі. Звитязці-гімназисти рішилися на створення таємного гуртка, одним з очільників якого став Лесь Мартович. Гуртківці на своїх зібраннях (які часто відбувалися за містом) знайомилися з "заказною" літературою (твори передових суспільних авторів зі Львова, Відня, Києва), обговорювали все це, читали свої твори, виголошували доповіді на політичні та літературні теми. Крім того, вони ходили по селах, читали селянам газети, виступали з промовами (особливо в часи виборні), збирали народну творчість — були яскравими представниками народовців (які були в ті часи в кожній країні). Саме в цей час (90-і роки 19 століття) в Галичині розгорнувся демократичний рух народовців, активну участь узяла в ньому прогресивна українська гімназійна молодь. Підтримувані старшим поколінням (на чолі з Іваном Франком, Павликом та іншими), вони масово заопікувалися народним просвітництвом: так гурток гімназистів спромігся зібрати велику бібліотеку (як на той час) з 400 томів українських, російських, польських та німецьких авторів.

Саме в цей молодечий час і відбулося головне захоплення Олекси Мартовича — письменництво. Та не тільки читанням, чи пропагуванням це обмежувалося, але й були перші його проби пера, які сталися ще в молодших класах гімназії. Хоча ці перші твори були різносторонніми: то їдка сатира, то ліричні віршування, а то й поеми про бога, святих, пекло, людину, а то прості новелі-замальовки з сільського життя. Та автор так і не рішився на їх публікації, вдовольняючись лише читанням в колі своїх побратимів — сподвижників українства на Коломиїщині. Але згодом, за наполяганням своїх друзів, він таки засів за писання і, в 1889 році, з-під його пера вийшла перша повноцінна книжечка — оповідання "Нечитальник". Цей свій літературний "первісток" він підписав псевдонімом "Лесь Мартович" і видав, окремою книжечкою, в Чернівцях. Слід зазначити, що суттєву допомогу в написанні цього твору надав його друг Василь Стефаник, який підредагував оповідання до друку та допоміг з коштами для публікації (а іншу частину коштів надала мати Олекси Мартовича). Сказати, що це був літературний вибух — поспішно, адже невеличкий тираж коротенької оповідки, нікому невідомого покутянина, не був помічений. Лише згодом, друзі Мартовича, читаючи її на своїх заходах, цитуючи на газетних шпальтах — привернули увагу до цього твору, що навіть Іван Франко та Микола Павлик відмічали початківця, особливо останній, навіть прохав в листі до юнака продовжувати писати.

На 1889-1890 роки припала найбільша активність молодечого українського товариства в Коломиї і, до того ж, їх гострі публікації в пресі не припали до душі владомощцям та їх приспівникам. Тому й почалися нашіптування гімназійному керівництву щодо неприпустимості таких спудейських вольностей. Але цькування

"селюків" поляками, гебреями та іншими "городськими" уже не несли жодного ефекту-шкоди для згуртованих побратимів. Тоді довелося задіювати інші важелі: за участь в агітаційно-просвітницькій роботі в селах з виступами проти тогочасних станів та звичаїв — керівництво виключило Леся Мартовича з Коломийської гімназії, а за ним, незадовго, виключеними були й Стефаник й інші їх побратими.

Довелося Олексі підшукувати, де би закінчити своїсвої гімназійні науки і тут йому в нагоді стало їх українське творче коло. За порадою своїх друзів Мартович, разом зі Стефаником, подався до Дрогобича. Успішних та метких друзів таки прийняли до Дрогобицької гімназії і вони там довчилися і успішно її закінчили. Перебравшись до цього бойківського містечка покутяни не забували про своє культурне сподвижництво, а будучи поближче до Львова, Перемишля та Стрия (тодішніх потужних центрів українських ініціатив) — вони познайомилися з багатьма знаковими фігурами українства та їх роботами: Іванов Франком, Драгомановим, Миколою Павликом....

Хлопці знову учинилисвій український таємний гурток і зачали збирати бібліотеку, і цього разу їм знову суттєво помагали Франко та Павлик, з якими вони ще більше заприятелювали. І незважаючи на спротив польсько-гебрейських реакціонерів та москвофілів — українське товариство розширювалося та набирало ваги в гімназії та містечку, чому ще й сприяло приязне ставлення до них зі сторони керівника закладу, який не раз бував у них, брав книжки та полемізував. В середовищі спудеїв Мартовича вважали талановитим організатором, який "тягнув плуга" в їх товаристві (Хоткевич на тоді захопився писанням) і своєю природньою метикуватістю, приязню, жартами міг захопити будь-кого.

Та, окрім суспільного сподвижництва, Лесь Мартович спромігся на одну книжну свою роботу, яка стала "літературною бомбою". 1890 року він зачав і на початку 1891 року закінчив свою новелю — "Лумера". І, переславши на рецензування Іванові Франкові, він уже в лютому 1891 року читав її в, редагованому Іваном Франком, журналі "Народ". Це була гостра сатира на декотрих захланних попів-москвофілів, що почали показово опікуватися селянами, розводячись словесними похвальбами в місцевих газетках, а на ділі — дбали лише за свої інтереси й жирили від неробства. Писана покутянською говіркою, ця оповідка стала дуже близькою для простого народу. На читаннях селяни, зчаста, доповнювали чи перекичували наймення головних героїв під свої місцеві реалії.

Недаремно це оповідання припало до душі Івану Франку. До того ж, саме оповідання було присвячено Михайлові Павлику, який дуже нахвалював літературного первістка — "Нечитальника" (в своєму листі-відгуку прохав Мартовича не зупинятися в літературі й продовжувати писати). Тому Лесь, як послідовник цього громадського діяча-демократа, в своєму творі підтримав старшого побратима — сатиричним викриттям паразитичного життя більшості тогочасних попів-священників, які користали з неписьменності та затурканості руського (як ті висловлювалися) люду. І тим самим, твір Мартовича перегукувався з епізодами з повісті Павлика — "Пропащий чоловік".

З цих пір, за Лесем Мартовичем закріпилося звання гостро-соціального молодого письменника. Тому, в колі студентства та активної української інтелігенції (що тільки почала формуватися), його належно сприймали та підтримували. Натомість, від урядників, попів, лихварів і захланних паничів він, та його творчість, отримували жорстку реакцію, яка згодом почала відображатися на ньому та його родині. Поголос про сина революціонера не сприяв батьковій господарці, пани, попи та урядники чимраз більше присікувалися до селянина, який, за їх словами: — "вигодував за їх коштів революціонера". І, незадовго, постарівший батько Олекси Мартовича дуже зuboжив та не міг уже підтримувати матеріально свого сина. Добре, що на той час Олекса вже скінчував гімназію. Закінчивши науку в Дрогобичі, він таки повернувся на Покуття аби допомогти, хоч трішки, своїй родині.

Ще задовго до 1892 року, Лесь Мартович віднаходив якісь незначні призаробітки, аби не бути обтяжливим своїм навчанням для батька й родини. А з 1892 року він уже сам змушений був заробляти собі на життя: репетиторством, канцелярською роботою в адвокатів, а ще він брався за редагування місцевих газет-видань. До того ж, за порадами старших товаришів, Лесь записався на юридичний факультет Чернівецького університету, куди його й прийняли. І мрії покутянина, "піти шляхом Михайла Павлика", були дуже-дуже близько, але хвороба та потреба в грошах сповільнили Лесевий запал. А от стримати потяг до письменництва — ніщо вже не завадило, та ще й тепер, працюючи в адвокатів, він мав багато прикладів, життєвих історій, які так і просилися на перо здібного літератора.

Як виявилось, 1890-і роки були найпліднішими для Леся Мартовича, як на суспільному поприщі, так і на письменницькій ниві. Він потроху ставав на ноги, як у фінансовому, так і в особистому плані. Молодий і амбітний покутянин поринув в громадську роботу, адже попри те, що працював в адвокатських канторах, мав змогу тепер надавати своїм соплеменникам-селянам якісь поради та рекомендації та помагати неписьменним в якихось "бумажних" питаннях. В цей час він найбільше відчув те складне становище галицького селянства, його потреби та біди. Тому й не дивина, що окрім своєї роботи, Лесь ще більше часу почав приділяти громадським починам. І, до того, суспільно-активний Мартович, ще активніше подався в просвітництво: він їздив по доволішнім селам з лекціями-читаннями, привозив газети та літературу, зачиняв читацькі гуртки, помагав селянам з оформленням відозв-петицій. Довкола нього гуртувалися й інші дієві селяни-українці. Звичайно ж, така діяльність покутянина не оминула увагою зі сторони урядовців та панського стану, тому нашіптувачі та лиходії домагалися свого — Лесь так і не зміг надовго закріпитися в жодній з адвокатських кантор. І постійні переслідування його на покутській землі, декотрими захланними соплеменниками — спонукали Леся податися на Львівщину, куди перебралися багато його друзів та й знайомих-однодумців було побільше.

Але за що ж так невзлюбили Леся Мартовича галицькі паничі, духівники та поляки? В першу чергу, за його громадську позицію та активність, і ще й за допомогу-просвітництво серед "темного селянства". До того ж Лесь не припиняв писати, і з-під

його пера виходили, хоч і не часто, але дуже влучно — гостро-соціальні публікації в місцевій пресі, а деякі знаходи відгук і в Відні, Варшаві, Києві. І багато хто бачив в тих дописах самого себе: захланних, продажних та скупих особин, які живляться невтомною працею затумканого і неписьменного галичанського селянства. Сатира Мартовича була найдошкульнішим фактором, адже багато хто з тих "добропорядних галичан" били себе в груди і лише на словах опікувалися питаннями простого люду, а насправді — жили саме з тих утисків та зисків зі своїх бідних соплеменників.

Суттєвою віхою і останньою краплею несприйняття стала — активна позиція й участь Мартовича у виборчих проєсах, які започатковували австрійські урядники. І тут, саме Мартович став найбільшим збурювачем та руйнівником звичок/планів — висувачи і опікуючись мужицькими депутатами/представниками. Хоч і не часто вдавалося Мартовичу добиватися позитивних результатів, але поголос про становлення "мужицької правди" та початкові зрушення в розгляді селянських питань — уже були суттєвим набутком (який відобразився уже через кілька десятиліть, коли ці початкові потуги згуртування селян переросли в потужні галичанські просвітницький та національно-визвольний рухи). До того ж, Лесь став одним з головних агітаторів за Народного представника до Загальних Зборів у Відень, яким мав бути його побратим і старий товариш — Іван Франко (ненависний опозиціонер — для австрійсько-польської верхівки). Це був зірковий час Мартовича — харизматичний, метикуватий та освічений — він прихилив до себе та своїх лекцій-виступів — числені селянські маси.

Звичайно ж, довелося урядникам вишукувати контр-методи аби зменшити вплив активності Леся Мартовича. Спершу вони закрили йому двері до більшості адвокатських установ краю (де він мав певну практику та призаробітки), потім були утиски його родини та видавців (які змушені були відмовляти Лесеві в редакторських підробітках). До того ж, твори Мартовича попали "на замітку" цензорам й більшість їх заборонялися, або ж виходили за межами Покуття, Галичини, та й в обмежених тиражах. Та ще й прихильність Леся Мартовича до соціалістичних ідей класифікувалася, як перехід його під прапори москвофільства (через захоплення Тургенєвим, Достоевським та іншими письменниками) чи німецького кола (часті лекції й цитування на них Маркса). І насамкінець, урядники й поляки звинуватили його в атеїзмі і висміюванні релігії (хоч, внаправду, в своїх творах він висміював саме захланних релігійників, які користаються релігією в своїх нищих інтересах) — тому такі закиди в глибоко релігійному та консервативному галичанському суспільстві були дуже болючими та дошкульними для Мартовича й кола його родини/прихильників. Ось і такими маніпуляціями, урядникам та полякам вдалося витіснити Леся Мартовича з його рідних місцин — Покуття.

Перебравшись на Львівщину, Мартович не полишив свою активну громадську проєкцію — він надалі був учасником багатьох ініціатив своїх побратимів: Івана Франка, Павлика, Стефаніка..., адже тепер ще й був поблизу них. Тільки от хвороба його почала доймати, та й зубожіння родини і ще й фінансова невизначенність обмежували його в діях. Крім того, Мартовичу довелося проводити складні перемовини аби

перевестися з Чернівецького до Львівського університетів та шукати підтримки у львівському науковому середовищі (яке дуже стримано сприймало "агітатора-покутянина" та ще й "писаку-говіркою"). Та згодом, йому таки вдалося перевестися, але все треба було починати "майже з нуля" — тоді, знову, в нагоді стали його побратими, які помагали з підзаробітками (підкидаючи йому редагування в місцевій пресі, адвокатські послуги та репетиторство). Вдячний Лесь продовжував свою просвітницьку діяльність, а за тим, ще більше вдався до писання: складаючи свої новелі-сатири, пишучи статті в місцеву пресу, читаючи лекції чи просто готуючи виступи до зібрань.

З початків 20-го століття активність Леся Мартовича трішки згасла. Що спричинило до такого повороту — достеменно невідомо, хоча більшість дослідників його творчості (та й самих істориків-досліджувачів тогочасся) схиляються до думки, що сукупність різних побутових негараздів, прогресуюча хвороба та ідеологічна негнучкість — ось основні причини, які повпливали на подальшу долю письменника та громадського діяча.

Ключовим чинником стала політична складова, адже Мартовича пов'язували, і він сам не цурався, з політичними та громадськими ініціативами, що стосувалися підтримки народних мас. Як і його побратими, він підтримував народно-демократичний рух (найбільшими виразниками якого були Іван Франко, Павлик та Драгоманів). Та сам Мартович стояв на його лівій — соціально-революційній стороні. А так як в середовищі демократів взяла верх гілка парламентаризму з висуванням своїх представників до урядових австрійських структур — то Лесеві довелося усунутися від ключових напрямів в цьому політичному процесі. Швидше за все, таке самоусунення було внаслідок нетерпимості й те бажання агітувати за декотрих скоробагачків, яких австрійські урядники та релігійники просували в висуванці. А Мартович дотримувався принципу: що інтереси простих селян, ремісників і галичан не повинні представляти конформісти з числа релігійників та паничів. Але суспільні рухи тогочасся були такими, в яких Мартович не бачив себе, тому і не вбачав потреби надавати свою підтримку класовим опонентам і це, як показав час, зашкодило як йому, так і тим, новоявленим, сподвижникам українства (адже саме росіянсько-більшовистські теорії, за 10 років, витіснили серце селянства і робітні Галичини і України — всі зачатки соціалістично-народницьких потуг Івана Франка, Леся Мартовича, Павлика....)

Обмеживши себе в громадських акціях, Мартович зумів приділити більше уваги докторатурі (такий отримав диплома адвоката — 1909 рік) і зачав свою невеличку адвокатську практику. Але через проблеми зі здоров'ям, в 1905 році, його звалила з ніг тяжка недуга, після якої він таки і не зміг оправитися. З тих пір, Лесь Мартович ще більше був обмежений в частих пересуваннях, та якихось надто суттєвих фінансових зисків адвокатура йому так не принесла. І тому надалі суттєвопомагала його редакторська діяльність і репетиторство-навчання. А ось, всі свої нездійсненні помисли, Мартович екстраполював в літературну складову, себто наймаштабніший його задум — написати всеохоплюючу річ щодо життя галичан.

Десь уже перед 1910 роком важка недуга все більше і більше давала про себе знати

і, починаючи, з цього року письменнику довелося злягти, а підлікувавшись, він таки полишив роботу в адвокатських канторах. А так як він не мав постійного притулку (так і не завівши своєї сім'ї) то поселився у свого знайомого І.Кунцева, на хуторі Улицьке, що поблизу Рави-Руської і займався лише підзаробітками — редагуючи кілька львівських періодичних видань. Та головним його тодішнім заняттям, яке забиало всі його сили: нове літературне зачинання — повість "Забобон", яку йому таки вдалося скінчити в 1911 році і дати на рецензію своїм побратимам. Друзі та однодумці дуже схвально відгукнулися на цей твір Леся Мартовича. Та оскільки ця робота була відверто-сатирична й жорстка до панівних верств галицького суспільства, вона отримала не менш жорсткіший опір, щодо видавців та політиків. Її так і не рішилися одразу видавати, а зважаючи на "витання в повітря революційних потуг" — навіть побоювалися певних, радикальних, суспільних наслідків. До того ж, зважаючи на соціальне та революційне спрямування творчості автора, вони ладні були проігнорувати все ним роблене — лише би не дати йому стати каталізатором народного гніву/спротиву.

Та сам Мартович не дуже переймався тим, бо вважав, що робота ще не скінчена, і саме друга частина (продовження) нададуть їй довершеного вигляду. Тоді ще й вигулькнули нагальніші проблеми — це можливість підлічитися та завершальна стадія в здобутті наук. І впродовж 2-ох років він ще займався своєю докторатурою, і, в 1914 році, він таки здобув диплом доктора права у Львівському університеті. Але цей життєвий позитив та перспективи були приглушені/призупинені початком 1-ї світової війни. А незабаром, поменшало й редакторської роботи, та ще й повна руйнація будинку (який підпав під зону воєнної кампанії) — все це пригнічувало, й до того, ускладнені життєві обставини хворого письменника. Згорівший архів, важкий стан здоров'я, нужденність та життєва невизначеність — підкосили Леся Мартовича, і він в 1915 році зовсім зліг — покладатися уже зовсім не було на кого, лише сердобольні галичанські селяни та військовополонені гряди-годи йому помагали. Ось і на їхніх руках, 11 січня 1916 року, в селі Погарисько й помер Лесь мартович, і, незабаром, був похований на кладовищі села Монастирок. І уже як посмертні епітафії — став вихід у світ його "Забобонів", "Народної ноші" та інших збірок.

Творчий доробок

Творчий доробок Леся Мартовича складався з новел, оповідань, публіцистичних розвідок та окремих виступів.

Лесь Мартович — то справжній народний письменник. У колі друзів він завжди умів захоплююче розповідати смішні історії, нерідко komponуючи сюжети прямо в процесі розповіді, не записуючи їх ніколи. Усні його оповідання, на жаль, ніхто не зберіг. Зрештою, якби не щаслива зустріч у Львові з редактором "Літературно-наукового вісника", який заохотив Леся Мартовича щотижня привозити нові свої оповідання з надією видати їх окремою книжкою, ми з вами так ніколи і не мали б змоги читати його талановиті твори.

На жаль, через складні життєві обставини та різні довольні катаклізми —

більшість його творчого доробку до нас не дійшло (знищені в пожежах, загублені...), наразі, зі до нас дійшла лише частина його творчості і вона становить близько 30 літературних творів (здебільшого оповідання):

Не-читальник → 1888

Булка → 1889

Лумера → 1889

Іван Рило → 1895

Винайдений рукопис про руський край → 1897

Мужицька смерть → 1898

За топливо → 1889

За межу → 1899

Ось поси моє → 1900

Зле діло → 1902

Стрибожий дарунок → 1904

Відміна → 1904

Гарбата → 18

Грішниця → 1904

Хитрий Панько → 1900

Квіт на п'ятку → 18

Війт → 1903

Смертельна справа → 18

Прощальний вечір → 1904

Народна ноша → 1911-1914

Забобон → повість

Всі ці твори видавалися ним чи за підтримки його друзів-побратимів, загалом було видруковано 5 збірок:

* Не-читальник, "Чернівці", 1890;

* Хитрий Панько і ін. опов., Львів, 1903;

* Стрибожий дарунок і ін. опов., Львів, 1905;

* Забобон, Повість, Львів, 1917 (Київ, 1926);

* Оповідання, Львів, 1922;

Крім того, цікавою роботою для теперішніх поколінь став "Словничок Леся Мартовича", складений зі слів, що тепер є призабутими чи діалектизмами, якими рясніли твори Мартовича і надавали їм неповторного колориту.

Треба думати, що літературна спадщина, особливо з останніх років життя письменника, не є повною. Перебуваючи на хуторі свого приятеля івана Кунцева в селі Улицько-Зарубаному, вже тяжкохворим письменник багато працював над втіленням у життя своїх літературних задумів. Гадаю, що окрім трьох оповідань, драми "Політична справа" та невикінченої повісті, які вдалося зберегти, письменник написав ще кілька творів. Однак у вересні 1914 року солдати російської армії вчинили у помешканні погром, під час якого рукописи письменника понищено, порозкидувано на сльоті і

потоптано чобітьми, а ті, які вдалося визбирати потім, уже були пошкоджені, а то й втрачені.

Вивчення творчості та життя Леся Мартовича не закінчувалося лише його біографією, багато літературознавців досліджували його творчість. І таки відновили його незакінчену повість "Село Підойми", назву якій дав син Василь Стефаника Юрій Гаморак, котрий віднайшов її і вперше видав 1943 року, драму "Політична справа", яку також вперше надрукував Юрій Гаморак. Декілька наукових розвідок і рецензій, низка публіцистичних статей, невелика група листів друкуються взагалі вперше. До першого тому ввійшли оповідання з належними примітками і коментарями та словник малозрозумілих слів. Важливу літературознавчу цінність становлять неопублікована епістолярна спадщина письменника, публіцистичні розвідки, що друкувалися в газеті "Буковина" 1889 року, в журналі "Народ" 1890 року, та низка кореспонденцій у "Хліборобі" за 1893 рік.